

Zaštita prava intelektualnog vlasništva – kompjuterskih programa

Haris Hamidović

doc. dr, Voditelj sistema informacione sigurnosti u MKF / MKD EKI Sarajevo, profesor na Visokoj školi "Internacionalna poslovno-informaciona akademija" Tuzla, profesor na Visokoj školi računarstva i poslovnih komunikacija eMPIRICA u Brčko distriktu BiH i docent na Fakultetu informacijskih tehnologija Travnik, Sveučilišta / Univerziteta „VITEZ“, Bosna i Hercegovina, mr.harid.hamidovic@ieee.org

Amra Hamidović

mag. iur., Pravna savjetnica u Misiji OSCE-a u BiH, amrahamidovicur@gmail.com

Sažetak: Kompjuterski programi i na njima zasnovana industrija značajan su aspekt savremene privrede. Razvoj programa za moderne kompjuterske platforme zahtijeva utrošak znatnih sredstava, posebno u pogledu radne snage. Odabir adekvatne pravne zaštite kompjuterskog programa i općenito njezin razvoj, za standarde pravne struke, novijeg su vijeka. Suočeni s brzorastućom industrijom i brojnim pravnim pitanjima koja su se počela pojavljivati u praksi, zakonodavci su pribjegli jednom od teorijski već razmatranih rješenja – autorskopravnoj zaštiti kompjuterskih programa – smatrajući kako pozitivne odlike autorskopravne zaštite nadmašuju negativne. U radu predstavljamo pitanje autorskopravne zaštite kompjuterskih programa u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: kompjuterski program, softver, intelektualno vlasništvo, autorskopravna zaštita

Primljen / Received: 25. juli 2017. / July 25, 2017

Prihvaćen / Accepted: 9. septembar 2017. / September 9, 2017

UVOD

„Do novog znanja, novih ideja i informacija stvaralac dolazi investiranjem vremena, rada, novca. Odluka da se investiraju privatni resursi u stvaralaštvo zasniva se, po pravilu, na očekivanju ekonomske koristi od privredne eksploatacije rezultata stvaralačkog rada. Međutim, i druga lica koja nisu ništa investirala u stvaralaštvo, imaju interesa da koriste ta ista nova znanja, ideje, informacije. U svojstvu privrednog subjekta, stvaralac bi unaprijed izgubio konkurentsku borbu sa ovim drugim licima ukoliko ne bi imao pravo da ih spriječi da se koriste nematerijalnim rezultatima njegovog rada. Potpuna sloboda svih da se koriste nematerijalnim dobrima koja su rezultat tuđe investicije dovela bi do afirmacije „parazitskog“ ponašanja u privrednom životu, eliminisala bi ekonomski podsticaj za kreativni intelektualni rad i ugrozila postojanje čitavog niza profesija i privrednih grana u oblasti kreativnog rada i njegove komercijalizacije“, naglašavaju Marković i Popović u knjizi „Pravo intelektualne svojine“.¹

Prava intelektualnog vlasništva usko su povezana s informacijskom tehnologijom. Zbog patentne zaštite, preduzeća koja ulažu visoke iznose u razvoj novih tehnologija u prilici

su komercijalizirati svoje znanje i rješenja, vratiti investirana sredstva i finansirati nove cikluse razvoja. Isto tako, zbog autorskopravne zaštite, preduzeća koja razvijaju softver u mogućnosti su ostvariti prihode licenciranjem softvera. Zbog intelektualnog vlasništva, mnoge uspješne firme na području informacijskih tehnologija danas fokusiraju svoje napore na istraživanje i razvoj umjesto na samu proizvodnju.²

Kompjuterski programi i na njima zasnovana industrija značajan su aspekt savremene privrede. Razvoj programa za moderne kompjuterske platforme, bez obzira da li je riječ o stonim kompjuterima, serverima, mobilnim komunikacijskim uređajima ili raznim pametnim industrijskim i medicinskim uređajima zahtijeva utrošak znatnih sredstava, posebno u pogledu radne snage.

Odabir adekvatne pravne zaštite kompjuterskog programa i općenito njezin razvoj, za standarde pravne struke, novijeg su vijeka. Posebno povjerenstvo Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo Ujedinjenih naroda (WIPO, World Intellectual Property Organization) još sredinom sedamdesetih godina prošlog vijeka raspravljalo je o odabiru odgovarajuće zaštite kompjuterskih programa. Razmatrani modeli zaštite podrazumjevali su primjenu odredaba autor-

¹ Marković, M. S., Popović V. D., Pravo intelektualne svojine, Magistrat, Sarajevo, 2015.

² Dragičević, D., Pravna informatika i pravo informacijskih tehnologija, Narodne novine, Zagreb, 2015.

skog prava, zatim patentnopravnu zaštitu, zaštitu putem poslovne tajne i općih pravila obveznog prava te zaštitu putem posebnog sui generis prava. Svaki je od predloženih modela posjedovao pozitivne i negativne značajke. Među članovima Povjerenstva nije postignut konsenzus, ponajprije zbog različitih interesa i utjecaja prava intelektualnog vlasništva na nacionalne privrede, navode Dragičević i saradnici.³

Suočeni s brzorastućom industrijom i brojnim pravnim pitanjima koja su se počela pojavljivati u praksi, zakonodavci su pribjegli jednom od teorijski već razmatranih rješenja – autorskopravnoj zaštiti kompjuterskih programa – smatrajući kako pozitivne odlike autorskopravne zaštite nadmašuju negativne.

U radu ćemo predstaviti pitanje autorskopravne zaštite kompjuterskih programa u Bosni i Hercegovini.

KLJUČNI POJMOVI

Kad govorimo o kompjuterskim programima, često se tim pojmom koristimo istoznačno s terminom softver, posebno u kontekstu softverske industrije kao industrije razvoja i komercijalizacije kompjuterskih programa. Preciznije, softver bismo mogli definisati kao programsku osnovicu informacionog sistema u kontrastu prema hardveru - materijalnoj odnosno fizičkoj osnovici. Iako se pojam softver koristi kao istoznačnica pojmu kompjuterski program, ponekad on označava i dodatne sadržaje - datoteke s dodatnim katalogom instrukcija (tzv. library datoteke) te uputstva i dokumentaciju koja komentariše rad i mogućnosti kompjuterskog programa. Direktiva 2009/24/EZ Evropskog parlamenta o pravnoj zaštiti kompjuterskih programa pod kompjuterskim programom smatra programe u bilo kojem obliku, uključujući programe koji su ugrađeni u hardver te pripremne materijale koji su poslužili u razvoju kompjuterskog programa pod uslovom da je priroda pripremljenih materijala takva da mogu poslužiti u izradi kompjuterskog programa.

Kompjuterski programi dolaze u različitim oblicima i vrstama i nalaze se svuda oko nas. Od operativnih sistema koji „pogone“ kompjutere, internetske servere i pametne telefone, preko uredskih programa, kompjuterskih igara i uslužnih aplikacija koje se izvode na samom uređaju ili u cloud-u do specijaliziranih programa koji upravljaju industrijskim mašinama, robotima i vojnim i civilnim autonomnim vozilima (dronovima) - svakodnevni život, rad i edukacija postali su nezamislivi bez upotrebe kompjuterskih programa. Postoji mnogo definicija kompjuterskih programa. Neke od njih odnose se na funkciju i namjenu kompjuterskog programa, neke na komercijalnu ili tzv. slobodnu primjenu. Osnovna i najjednostavnija definicija kompjuterskog programa bila bi da je riječ o skupu naredbi namijenjenih izvršenju određenog zadatka od strane kompjutera. Kompjuterski program može se sastojati od jedne ili niza naredbi unesenih u datoteku u obliku mašinskog jezika ili pisanih u nekom od tzv. viših programskih jezika.⁴

Kompjuterski program dostupan je korisnicima u dva oblika - kao izvršna datoteka te kao izvorni kod programa. Izvršna datoteka je oblik kompjuterskog programa koje kompjuter može izvršiti. Izvorni kod, s druge strane, jest skup programiranih naredbi unesenih upotrebom nekog programskog jezika u obliku teksta koje programer može razumijeti i interpretirati. Postupak preoblikovanja programera i (upućenijem) korisniku razumljivog izvornog koda u izvršni kod koji je razumljiv samo kompjuteru zove se kompilacija (eng. compilation). Iz raznih razloga, ponekad je potreban i obrnut postupak – povrat izvornog koda iz izvršnog koda naziva se dekompilacija (eng. decompilation).

Za ilustraciju - savremeni kompjuterski programi, posebno oni kompleksniji poput operativnih sistema za kompjutere (Microsoft Windows, Linux, Mac OS X i dr.) mogu sadržavati desetine miliona linija kompjuterskog koda, odnosno pojedinačnih naredbi. Operativni sistemi mobilnih telefona ne zaostaju mnogo – npr. Android se sastoji od oko 12 milijuna linija koda. Slično je i s tzv. web-aplikacijama, odnosno kompjuterskim programima koji se izvode na serverima ili u korisnikovom internetskom pregledniku. Serverski kod socijalne mreže Facebook sadrži preko 60 milijuna linija koda itd., navodi se na web portalu „*Information is Beautiful*“⁵

KOMPJUTERSKI PROGRAMI U ZAKONODAVSTVU BOSNE I HERCEGOVINE

Kao pravni okvir zaštite kompjuterskih programa u Bosni i Hercegovini odabran je autorskopravni oblik, odnosno, bh. pravni sistem kompjuterski program smatra autorskim djelom. Moralna, imovinska i druga prava autora i drugih nositelja prava nad autorskim djelom reguliše Zakon o autorskom i srodnim pravima Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH broj 63/10).

Zakon definiše autorsko djelo kao individualnu duhovnu tvorevina iz oblasti književnosti, nauke i umjetnosti bez obzira na vrstu, način i oblik izražavanja.

Kompjuterski program je zaštićen kao pisano autorsko djelo ako predstavljaju vlastitu intelektualnu tvorevinu njihovog autora. Pojam kompjuterski program prema odredbama Zakona o autorskom i srodnim pravima Bosne i Hercegovine obuhvata program u bilo kojoj formi, uključujući pripremne materijale za njegovu izradu. Ideje i principi na kojima se zasniva bilo koji element kompjuterskog programa, uključujući elemente koji su osnov za njegov interfejs, nisu zaštićeni. Drugim riječima, zakonom je zaštićeno konkretno autorsko ostvarenje kompjuterskog programa, u bilo kojem obliku (digitalnom, otisnutom na papiru, izvršnom ili izvornom), ali ne i ideje ili načela na temelju kojih je napravljen – autorsko pravo ne štiti ideje, već njihovo konkretno oživotvorenje u formi autorskog djela.

Autori kompjuterskog programa su fizičke osobe i u pravilu uživaju u istom sadržaju autorska prava kao i autori

³ Ibid

⁴ Ibid

⁵ Izvor: <http://www.informationisbeautiful.net/visualizations/million-lines-of-code/> Pristupano: 25.07.2017. godine

ostalim kategorija autorskih djela. Sadržaj autorskog prava sastoji se od autorovih moralnih prava kojima se štite lične i duhovne veze autora s njegovim djelom, zatim imovinskih prava kojima štite autorovi imovinski interesi u pogledu njegova autorskog djela, te drugih prava autora kojima se štite ostali autorovi interesi.

Poseban položaj kompjuterskog programa u odnosu na ostale kategorije autorskih djela

Zakon o autorskom i srodnim pravima Bosne i Hercegovine u posebnoj poglavlju (Dio četvrti – Poglavlje I) donosi posebne odredbe za kompjuterske programe.

Zakon, uz opšte odredbe, definiše pravo autora na kompjuterskom programu. Autor kompjuterskog programa ima isključivo pravo odobriti trajno ili privremeno reproduciranje sastavnih dijelova ili cijelog kompjuterskog programa bilo kojim sredstvima i na bilo koji način što uključuje i učitavanje, prikazivanje, stavljanje u rad, prenošenje ili pohranjivanje.

Nadalje, autor ima isključivo pravo odobriti prijevod, prilagodbu, obradu ili bilo koju drugu preradu kompjuterskog programa i reproduciranje rezultata tih prerada s tim da ostaju netaknuta prava lica koje je preradilo program.

Konačno, autor ima isključivo prvo odobriti distribuiranje originala ili primjeraka kompjuterskog programa u bilo kojem obliku, uključujući njihovo davanje u zakup.

Ove posebne odredbe odnose se i na iznimke u pogledu uglavnom imovinskih, ali i nekih moralnih prava u odnosu na ostale kategorije autorskih djela. Tako prema odredbama Zakona o autorskom i srodnim pravima Bosne i Hercegovine, ako je kompjuterski program stvorio zaposlenik u izvršavanju svojih obaveza ili prema uputstvima poslodavca, ili ako ga je stvorio autor na osnovu ugovora o narudžbi, smatra se da su sva autorska imovinska prava na takvom programu isključivo i u cjelini prenesena na poslodavca ili naručioca, ako ugovorom nije drugačije utvrđeno što jeste iznimka od pravila da imovinska prava na djelu pripadaju isključivo autoru.

Nadalje, na kompjuterski program ne primjenjuju se odredbe o pravu pokajanja, ograničenju autorskog prava u pogledu reprodukcije autorskog djela za privatno i drugo vlastito korištenje bez izravne ili neizravne komercijalne svrhe te, posljedično, ostvarivanje prava na naknadu za reproduciranje autorskog djela za privatno ili drugo vlastito korištenje.

Ovlaštenom korisniku primjerka kompjuterskog programa dozvoljeno je da bez dozvole autora posmatra, proučava ili testira funkcionisanje programa s ciljem otkrivanja ideja i principa koji čine osnov bilo kojeg elementa tog programa, ako to čini prilikom njegovog učitavanja, prikazivanja, rada, prenošenja ili pohranjivanja za koje je ovlašten, a takođe i da može bez dozvole autora da reproducira najviše jednu sigurnosnu kopiju programa, ako je to potrebno radi njegove upotrebe.

Iako Zakon uređuje kako autor kompjuterskog programa ima isključivo pravo odobriti, među ostalim, pri-

lagodbu, obradu ili izmjenu kompjuterskog programa, u redovnom korištenju kompjuterskim programom može se pojaviti potreba za uvidom u strukturu izvornog koda kompjuterskog programa kako bi ga se moglo uklopiti u informacijski sistem i povezati sa ostalim softverom.

Budući da autor kompjuterskog programa ima isključivo pravo distribucije kompjuterskog programa, bilo u izvršnom obliku ili u obliku izvornog koda, na autoru odnosno nositelju prava je da odluči hoće li uz izvršni oblik programa, odnosno onaj oblik koji korisnik može pokrenuti i koristiti, distribuirati i njegov izvorni kod.

U pravilu, komercijalni kompjuterski programi dolaze isključivo u izvršnom obliku, a prateći licencijski ugovori od korisnika zahtijevaju da se suzdrži od radnji koje bi mogle dovesti do povrede autorovog isključivog prava na prilagodbu, obradu i drugu izmjenu - ako su korisniku takve izmjene potrebne, autorov je interes da mu se korisnik obrati i za takvu uslugu plati posebnu naknadu.

Zakon o autorskom i srodnim pravima Bosne i Hercegovine predviđa iznimku u pogledu autorovog isključivog prava da odobri izmjenu ili prilagodbu programa u pogledu dekompilacije, odnosno prevođenja kompjuterskog programa natrag iz izvršnog koda u izvorni kod, pod uslovom da su ispunjeni zakonom određeni uslovi - da te radnje preduzima lice koje ima odobrenje za korištenje, ili drugo lice koje ima pravo koristiti primjerak programa, ili lice koje je u njihovo ime ovlašteno da to učini, da informacije potrebne za postizanje interoperabilnosti prethodno nisu bile neposredno dostupne prethodno navedenim licima te da su te radnje ograničene samo na one dijelove izvornog programa koji su potrebni za postizanje interoperabilnosti.

„Iako savremeno domaće i komparativno zakonodavstvo zasad ne razmatra tu mogućnost, postoji još jedan razlog zašto bi dekompilaciju trebalo posmatrati u kontekstu ograničenja autorskog prava na kompjuterskom programu. Naime, osim osiguranja interoperabilnost s drugim komponentama informacijskog sistema, dekompilacija može omogućiti stručnjacima neovisnu procjenu o pravoj svrsi kompjuterskog programa koji, osim one korisniku vidljive, može posjedovati i razne karakteristike zloćudnih programa, poput backdoorova i drugih metoda ostvarivanja neovlaštenog pristupa korisnikovom kompjuteru, praćenja korisnikove aktivnosti na kompjuteru i internetu, praćenja korisnikove komunikacije i geolokacije itd.“, navode Dragičević i saradnici u knjizi „Pravna informatika i pravo informacijskih tehnologija“.⁶

POSEBNE MJERE ZAŠTITE

Korištenje predmeta zaštite u digitalnom formatu ima dvije bitne karakteristike koje su od značaja za pravo. Prva je da digitalni format omogućuje laku i brzu globalnu komunikaciju predmeta zaštite. Druga je da digitalna tehnologija omogućuje neograničeno i tehnički besprijekorno umno-

⁶ Dragičević, D., Pravna informatika i pravo informacijskih tehnologija, Narodne novine, Zagreb, 2015.

žavanje predmeta zaštite, što je izvor raznih neovlaštenih sekundarnih oblika korištenja predmeta zaštite. Zajednički imenitelj za oba ova svojstva digitalne tehnologije je da ona, u tom domenu, komplikuje vršenje autorskopравnih i srodnih ovlaštenja, odnosno otežava detektovanje i sankcionisanje neovlaštenog korištenja predmeta zaštite. Međutim, digitalna tehnologija nije samo uzrok pomenutih teškoća, već se u njoj vidi i rješenje za te teškoće, naglašavaju Marković i Popović.⁷

Kao zaštita od neoljalne distribucije i reprodukcije digitalnih sadržaja, već osamdesetih godina prošlog vijeka javljaju se prve tehnologije digitalnog upravljanja pravima (engl. Digital Rights Management – DRM).

Najčešće, riječ je o sveobuhvatnim rješenjima, mjerama i sredstvima ugrađenim u tehničku ili programsku osnovicu kompjutera, igračih konzola, mobilnih telefona, DVD čitača i pisača, digitalnih televizora, muzičkih linija, uređaja za prijenos ili primanje satelitskih televizijskih programa i drugih uređaja pomoću kojih nositelji autorskog prava i/ili objekata srodnih prava kontrolišu način korištenja vlastitim djelima. U širem smislu, tehnologije digitalnog upravljanja pravima osim tehničkih mjera zaštite (poput npr. enkripcije), mogu obuhvatati i sisteme i rješenja koja služe identifikaciji autora, autorskog djela, ili predmeta srodnog prava, uslova korištenja i sl.⁸

Upotreba DRM tehnologija ima brojne pravne, ekonomske i društvene učinke. Pravni se učinci očituju na području razvoja regulative koja zabranjuje osujećivanje tehničkih mjera zaštite.

Ekonomske, odnosno privredne učinci se ogledaju u koristima koje nositelji autorskog prava i drugi poslovni subjekti, pa i društvo u cjelini, imaju od razvoja i distribucije proizvoda i usluga koje se koriste DRM tehnologijom ili je pak razvijaju. Da li sistemi digitalnog upravljanja pravima utiču pozitivno na privredni interes nositelja prava (a time i društva u cjelini, kroz povećane porezne prihode, ali i razvoj kulture poštivanja intelektualnog vlasništva i posljedični kulturni i tehnološki napredak takvog društva) u ovom trenutku nije sasvim jasno. S jedne strane, neka istraživanja pokazuju smanjenje obima neovlaštene reprodukcije i distribucije. S druge strane, sami nositelji prava često odustaju od agresivnije implementacije DRM tehnologija, ne zato što su odustali od zaštite svojih prava već zato što procjenjuju kako bi efikasna tehnološka represija striktnom upotrebom DRM rješenja potencijalne korisnike otjerala konkurenciji - npr. besplatnim *open source* rješenjima.

U društvene efekte možemo ubrojati nastanak političkih pokreta sa svrhom izmjene pravnog položaja digitalnih sadržaja i njihova korištenja, odnosno položaja nositelja prava na takvim sadržajima, navode Dragičević i saradnici.⁹

Odredbе u pogledu zabrane zaobilaženja tehničkih mjera zaštite od neovlaštene reprodukcije i distribucije u bh. pravnom okviru nalaze se u Zakonu o autorskom i srodnim pravima Bosne i Hercegovine te Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine.

ZAKLJUČAK

Pravni poretci širom svijeta sadrže zakone namijenjene zaštititi i upravljanju intelektualnim vlasništvom, s jedne strane kako bi se zaštitili stvaratelji u pogledu moralnih i ekonomskih prava na njihovim djelima, a s druge strane, kao izraz državne politike kojom se želi potaknuti ekonomski i društveni razvoj promicanjem inovativnog i kreativnog rada i stvaralaštva. Prava intelektualnog vlasništva uređuju načine stjecanja intelektualnog vlasništva i osobito načine zaštite od njegovog neovlaštenog korištenja.

Kao pravni okvir zaštite kompjuterskih programa u Bosni i Hercegovini odabran je autorskopравni oblik, odnosno, bh. pravni sistem kompjuterski program smatra autorskim djelom. Moralna, imovinska i druga prava autora i drugih nositelja prava nad autorskim djelom reguliše Zakon o autorskom i srodnim pravima Bosne i Hercegovine. Zakon u posebnom poglavlju donosi posebne odredbe za kompjuterske programe. Ove posebne odredbe odnose se i na iznimke u pogledu uglavnom imovinskih, ali i nekih moralnih prava u odnosu na ostale kategorije autorskih dijela.

LITERATURA

- Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs, Official Journal of the European Union, L 111/16, 5.5.2009
- Dragičević, D., Katulić, T., Jurić, M., (2015). *Visoke tehnologije i intelektualno vlasništvo* str. 233-283. u Dragičević, D. (ur.) (2015). *Pravna informatika i pravo informacijskih tehnologija*, Narodne novine, Zagreb
- Fishman S. (2004). *Web & Software Development: A Legal Guide*, 4th edition, NOLO
- Hamidović H. (2016). *Pitanje originalnosti u kontekstu autorsko-pravne zaštite kompjuterskih programa*, Časopis Vještak, God. 2 Broj 1, str. 100-104, Centar za vještačenje «Zenit» d.o.o. Banja Luka
- Marković, M. S., Popović V. D. (2015). *Pravo intelektualne svojine*, Magistrat, Sarajevo
- Vignjević L. (2010) *Zaštita intelektualnog vlasništva*, ZIPS, Privredna štampa, Sarajevo
- Zakon o autorskom i srodnim pravima Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 63/10

⁷ Marković, M. S., Popović V. D., Pravo intelektualne svojine, Magistrat, Sarajevo, 2015.

⁸ Dragičević, D., Pravna informatika i pravo informacijskih tehnologija, Narodne novine, Zagreb, 2015.

⁹ Dragičević, D., Pravna informatika i pravo informacijskih tehnologija, Narodne novine, Zagreb, 2015.

Protection of Intellectual Property Rights - Computer Programs

Haris Hamidović

PhD, CISO at MCF / MCC EKI Sarajevo, profesor at University College "International Business IT Academy" Tuzla, profesor at College of Computer Science and Business Communications eMPIRICA Brcko District BiH and assistant professor at Faculty of Information Technology Travnik, University „VITEZ“, Bosnia and Herzegovina, mr.haris.hamidovic@ieee.org

Amra Hamidović

mag. iur., Legal Adviser at OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, amrahamidovicur@gmail.com

Abstract: Computer programs and industries based on them are an important aspect of the modern economy. The development of programs for modern computer platforms requires considerable resources to be spent, especially in terms of workforce. Decisions on selection of adequate legal protection of computer programs and in general its development, to standards of the legal profession, are of a later period. Faced with the fast-developing industry and numerous legal issues that have begun to emerge in practice, legislators have resorted to one of theoretically-considered solutions - copyright protection of computer programs - considering that positive features of copyright protection outweigh the negative ones. The paper presents the issue of copyright protection of computer programs in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Computer program, Software, Intellectual property, Copyright protection